

הערכה מחדש של מלחמת יום הכיפורים

מלחמת יום הכיפורים – מבט מחדש. מבחר הרצאות מיום עיון שנערך בקמפוס הר הצופים בירושלים. חיים אופז ויעקב בר-סימן-טוב, עורכים. הפקה: מרכז ההסברה של משרד החינוך והמכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס של האוניברסיטה העברית. תשנ"ט 1999.

אשר אילני

מלחמת יום הכיפורים מהווה נקודת ציון קריטית בתולדות מדינת ישראל. "מבט מחדש" על אירוע זה הוא לא רק בעל עניין אקדמי אלא גם ובעיקר בעל השלכות על הערכת מצבה של מדינת היהודים בתקופה זאת.

בספר שלפנינו העיון במלחמת יום הכיפורים מתחלק לארבע תקופות:

תקופה ראשונה מאוגוסט 1967, כאשר בוועידת חרטום מודיעות מדינות ערב על "לא-שלום, לא-משא ומתן וכו'", ועד סוף אוגוסט 1973 כאשר מתכנסים באלכסנדריה בסודיות רבה נציגים צבאיים של מצריים וסוריה ומחליטים על יציאה למלחמה בישראל ב-6 לאוקטובר 1973. לתקופה זאת מתייחסים שני הדוברים הראשוניים המופיעים בלקט זה והם בוחנים את השאלה "האם היה אפשר למנוע את המלחמה?" היבטים אחרים הקשורים לתקופה זו, כגון ההכנות הצבאיות לעימות אפשרי, התוצאות וההשפעות של מלחמת ההתשה, כניעת ישראל להפרה המצרית של הסכם הפסקת

ד"ר אשר אילני הוא מרצה לפיזיולוגיה בביה"ס לרפואה שבאוניברסיטה העברית בירושלים וחבר בארגון הפרופסורים לחוסן מדיני וכלכלי. זהו מאמרו השני בנושא **בנתיב**.

האש ב-1970, השפעת "שיר השלום" ו"מלכת האמבטיה" על הצבא, התחלת השחיקה של משקלם של כוחות המילואים בצה"ל, כל אלו אינם נידונים בלקט שלפנינו.

תקופה שנייה מסוף אוגוסט 1973 ועד ליום הכיפורים ב-6 לאוקטובר 1973 בשעה 14.00, כאשר המלחמה פורצת. לתקופה זאת, המכונה בספר "הקונספציה וההפתעה", מתייחסים שלושה אישים. לפרק זה ולתקופה הזאת יתייחסו עיקר דברי בהמשך.

תקופה שלישית, תקופת המלחמה עצמה, מצוהרי יום הכיפורים ועד להפסקת האש בסוף אוקטובר 1973. לתקופה ההרואית הזאת מתייחסים האלופים במילואים חופי (החזית הצפונית) ואדן (החזית הדרומית) בפרק השלישי של הספר המכונה "הנייהול הצבאי של המלחמה". בפרק זה בולט בהעדרו נציג של חיל האוויר, בהתחשב בעובדה שכ-50% ממשאבי הביטחון של ישראל הושקעו בחיל האוויר¹.

תקופה רביעית התקופה שלאחרי מלחמת יום הכיפורים הנמשכת עד ימינו אלו. לתקופה זאת מוקדש הפרק החמישי של הקובץ שלפנינו תחת הכותרת "השלכות המלחמה". פרופ' בר-סימן-טוב חותם פרק זה במאמר בשם "מלחמת יום הכיפורים כנקודת מפנה לשלום". גם אם הוא לא אומר זאת במפורש, ניתן לסכם את מאמרו (א-ל-קיסניג'ר?) כמזל שישאר "חטפה" במלחמה זו וכמזל שהאמריקנים לא אפשרו לישראל לחסל את הארמייה השלישית, ובכך להנחיל עלבון צבאי צורב למצרים, כי בכך נסללה הדרך לשלום בין ישראל והעולם הערבי. אין דבריו כל התייחסות לאפשרות שהשלום הוא שקרי, שקהיר של היום היא מרכז של הסתה אנטי-ישראלית ואנטי-יהודית², שמצרים נמצאת מזה מספר שנים בתהליך של התעצמות צבאית בנשק מערבי על אף קשייה הכלכליים³, ושנשק זה עלול להיות מופעל נגד ישראל בשלב שבו מיישהו בישראל יחליט שדי לכניעות. בר-סימן-טוב נשמע כמומחה למזרח התיכון החדש, אבל אולי הוא גם שבוי בידי קונספציה

¹ הציבור המתעניין בתולדות ישראל מחכה בקוצר רוח לספרו של מפקד חיל האוויר לשעבר, האלוף ב. פלד, על מלחמת יום הכיפורים.

² ראה למשל ספרו של אריה סתיו "השלום – קריקטורה ערבית". הוצ' זמורה ביתן, 1996.

³ ראה מאמרו של ש. פיין: "כמה מוציאה מצרים על חימושי" "נתיב", יולי 1997.

הבנויה על הטעיה מכוונת של גורמים פוליטיים במצרים (עם או בלי עידוד אמריקני), כפי שהתרחשה, כנראה, בתקופת "הקונספציה וההפתעה" שלפני מלחמת יום הכיפורים, כפי שיובהר בפירוט להלן.

הפרק הרביעי של קובץ זה, "מבט מדיני ואסטרטגי", כולל דיון בדיאלוג ישראל-ארה"ב ובדיאלוג האמריקני-סובייטי במהלך המלחמה ולפניה, וכן במבט הערבי על המלחמה. בפרק זה מופיע מאמר של הפרופסור הנוודע ון-קרפלד, שראוי להתייחסות מיוחדת של מי שמסוגל וראוי לכך. נראה לי שהמסר העיקרי של הפרופסור הנכבד הוא שכל ההתעסקות שלנו בקונספציה, בניהול המלחמה ע"י גנרלים וחיילים וכו', ראוייה להתייחסות פתטית. העיקר בכל הסיפור הוא הפצצה הדימונית של ישראל (כלומר, הכוח הגרעיני של ישראל). והיא, אם הבנתי נכון את דבריו, הביאה ותביא את השלום בכפייה גם לנו, כמו "שמאז 1945, בכל מקום בו הופיע נשק זה, הביאה הופעתו לקץ המלחמות הגדולות בין מדינות". פרט למלחמת קוריאה, פרט למלחמת וויטנאם, פרט למלחמת אפגניסטן, שהמחבר אינו מזכיר אותן, ופרט ל"מלחמת לבנון האומללה", שאותה מזכיר המחבר כחריג שהתפתח ממה שאמור היה להיות מבצע שליג' בלבד (מוצלח או גרוע?). נחמה של הבל (גרעיני?) ניחמנו הפרופסור להיסטוריה צבאית!

הקונספציה וההפתעה

בשנת 1993 הציג אלוף זעירא בספרו⁴ את הטענה, שהקונספציה שלפיה מצרים וסוריה אינם עומדות לפתוח במלחמה מיד נבעה ממידע איכותי, שהגיע ממרגל מצרי מקורב לחוגי השלטון במצרים. עוד גילה זעירא שהמידע ה"איכותי" של הסוכן הועבר בצורתו הגולמית לחמישה אישים בצמרת הביטחונית של ישראל: גולדה, גלילי, דיין, דדו וזעירא. טענה זאת לא מצאה הד ראוי בתקשורת. בעת פרסום ספרו של זעירא כבר לא היו ארבעה מתוך חמשת האישים בין החיים. אנשים שבתוקף תפקידם היו מקורבים לאישים הנזכרים לא יכלו או לא

⁴ "מלחמת יום הכיפורים-מיתוס מול מציאות". מאת אלי זעירא, הוצ' ידיעות אחרונות, 1993. ראה גם סקירת ספר זה ע"י כותב טורים אלו ב"נתיב", מאי 1998.

רצו לאשר או להכחיש את הטענה הניל. הוכחה להתעלמות הנמשכת מטענת "המרגל האיכותי" אפשר למצוא בספר זה עצמו. הנה מה שאומר ד"ר חנן שי (אל"מ, מיל.) בדיון על הקונספציה: "מדובר בקונספציה הימורית מובהקת! משום שבמקום על עובדות היא התבססה על סיבור ההיגיון הערבי וכוונות מנהיגיו (עמ' 82) "אבל, ד"ר שי, מזה שש שנים אומרים לך שהקונספציה הזאת התבססה על מידע ממרגל בכיר שהזין במשך שנים את הצמרת הביטחונית של ישראל במידע שאיש לא הטיל ספק באמינותו!"

דוגמה מאלפת שנייה להתעלמות מטענתו של זעירא אפשר למצוא בספרו של אלוף ד"ר בן-ישראל (ראש מפא"ת) "הפילוסופיה של המודיעין", הוצאת משרד הביטחון 1999. בן-ישראל מבסס את תורתו על האנלוגיה שבין המודיעין ובין המדע בשאיפתם לברר את המציאות. את הניתוח הלוגי של הפילוסופיה שלו הוא מסיים בדוגמה של הערכת המודיעין במלחמת יום הכיפורים (עמ' 97-103 בספרו). בכל הפרק הזה לא מוזכרת פרשת "המידע האיכותי". אם ניישם את האנלוגיה למדע, זה כאילו היינו דנים בכישלון של ועדה, שהעניקה פרס נובל על גילוי מדעי שמתברר לאחר מכן כמוטעה. האם ייתכן שבדיון על כישלון הוועדה נתעלם מתוצאות ניסוי אחד אך "איכותי", שהתפרסמו בעיתון יוקרתי ע"י חוקר בעל מוניטין? ואגב, אם נמשיך את האנלוגיה, כאשר מנסים לברר ברטרופסקט את פשר הטעות המביכה, האם לא תישקל גם האפשרות שהעיתון היוקרתי נפל בפח של תרמית במדע (Fraud in Science), תופעה מוכרת גם אם לא נפוצה במדע? לעומת זאת תרמית מכוונת, דיסאינפורמציה, היא חלק מובנה של פעילות מודיעינית.

בספר זה שלפנינו אפשר למצוא אישור לטענתו של זעירא ממי שהיה אז המנהל הכללי של משרד ראש הממשלה מר מרדכי גזית (עמודים 121-123).

עיקר דבריו של זעירא בספר שלפנינו מוקדש להוכחה, ממקור בלתי צפוי, שאמנם משה דיין היה שבוי באותה קונספציה. בוודאי לפני עיתונאי צעיר אומר דיין, בין היתר, כדלהלן: "הקונספציה לא היתה איזו המצאה של מטורף באמ"ן או של שר הביטחון. היא התגבשה על סמך חומר מאד מוצק, שחשבנו שהוא הכי טוב שאפשר להשיג" (עמ' 68). דיין התנה עם אותו עיתונאי, שדבריו אלו יפורסמו רק לאחר מותו. דברים אלו תומכים בטענת זעירא בקשר

למקור הקונספציה ולאילו שנפלו בשביה. יש בדבריו אלו של דיין גם הדגמה, לא חריגה מבחינה היסטורית, של אנוכיות קשיחה ונחרצת של מנהיג, שאין לו שום בעיה להעלים עובדות מכריעות מ"ועדת חקירה ממלכתית", שבה יושבים שופטים עליונים ורמטכ"לים לשעבר, כדי לחלץ את עצמו מאשמה גם אם זה כרוך בהטלת האשמה על איש צבא שהיה כפוף לו. אני מניח שגם במקרה זה יהיו אישים בשמאל הישראלי שיגידו שמזל שדיין העלים את כל האמת מוועדת אגרנט, ובכך נמצא ראוי לרהבליטציה ע"י מר בגין, וכך גם ניווט את האחרון להסכם קמפ-דיוויד הראשון. בסיכום מסורתי (פוליטיקלי קורקט) של פרשת הקונספציה אפשר יהיה לומר שמזל ששר הביטחון הוביל אותנו לטראומה של מלחמת יום הכיפורים ומזל שהצליח להסתיר את חלקו במחדל, כיוון שבעטיים של שני אירועים מכריעים אלו "זכינו" או "נוכח" להגיע לשלום ב"מזרח תיכון חדש".

הקונספציה והמוסד

תוך כדי הדיון בקונספציה ומקורה מתברר שהיתה עוד אישיות בכירה שהיתה מודעת ל"מרגל האיכותי", והוא ראש המוסד באותה עת, האלוף במילואים צבי זמיר. יתר על כן, מבין ששת האישים הבכירים שהיו מודעים לקיומו של המרגל, זמיר היה היחיד שהכיר את המרגל באופן אישי. מקובל היום על כל מי שמתמצא בפרטים של האירועים ביממה שלפני פרוץ המלחמה, שהיה זה זמיר שבשעה 4 בבוקר של יום הכיפורים העביר ידיעה טלפונית לארץ, שמלחמה עומדת לפרוץ ביום הכיפורים עם שקיעת החמה (או בשעה 18:00 לפי גרסה אחרת). ידיעה זאת נמסרה על סמך המידע שהועבר לזמיר בפגישה עם אותו "מרגל איכותי" באחת ממדינות אירופה. לכן היה מעניין לשמוע את גרסתו של זמיר בנושא.

זמיר אינו מרגיש חופשי לדבר על נושא זה, למרות 25 השנים שחלפו מאז. "לא אכשל בחשיפת ידיעות שהשתיקה יפה להן" (עמ' 59). זמיר מאשר שהיה נוהג להפיץ חומר גולמי מלשכתו לארבעה אנשים, ואף רומז שדיין כפה עליו לכלול גם אותו בין הנמענים (עמ' 64). מאידך, טוען זמיר שזה נעשה בנוסף ל"תפוצה הרגילה". כלומר, גם דרגים נמוכים יותר באמ"ן נחשפו לחומר הזה. החומר שהועבר לדרגים הבכירים, מספר זמיר,

"נקרא על ידם והם התרשמו ממנו, אולי מעבר למשקלו הריאלי" (עמ' 65). כלומר, יש פה רמז לביקורת על החשיבות היוצאת דופן שזעירא ייחס למידע של אותו סוכן. יחד עם זאת, מביע זמיר את הערכתו שמה שהיה באמת חשוב זאת לא הקונספציה של זעירא אלא זו של דיין. "אינני מכיר אף החלטה בתחום הביטחוני-מדיני שהתקבלה, אלא אם כן משה דיין הסכים לה", אומר זמיר (עמ' 62).

האם היה המרגל סוכן כפול?

ב לקט שלפנינו אין זכר לאפשרות שהועלתה בספרו של זעירא, שכל המידע שהועבר ע"י המרגל לא היה אלא הונאה מוצלחת של הנשיא סאדאת. כתב "הארץ", שהשתתף בכנס שספר זה אמור לסכם, מביא קטעי שיחה עם זעירא, ממנו משתמע שהאחרון משוכנע עתה שהמרגל הבכיר לא היה אלא סוכן ששירת את מצרים ("הארץ" 28.10.98). כעבור שנה פורסם מאמר מלא במוסף "הארץ" (17.9.99) של התחקירן רונן ברגמן, שהוקדש כולו לנושא זה. בעקבותיו, פרסם חוקר במחלקת יחסים בינלאומיים באוניברסיטת חיפה, אורי בן-יוסף, מאמר ("הארץ" 24.9.99) השולל את האפשרות שהמרגל היה סוכן כפול במילים "יש אגדות המסרבות למות". מה שנראה כהתעלמות מטענת ה"מרגל האיכותי" הסתירה, אפוא, פעילות מתחת לפני השטח, שבה היתה התדיינות לא על אם היה או לא היה "מרגל איכותי", אלא על אם היה או לא היה אותו מרגל סוכן כפול.

האם יש ניסיון לסכל את הברור על היותו של המרגל סוכן כפול?

ט ענת המחץ העיקרית נגד האפשרות שהמרגל היה סוכן כפול היא העובדה, שהוא הטריח את עצמו לבוא למפגש עם ראש המוסד באירופה כדי למסור לו בשעות המוקדמות של ה-6 באוקטובר, שהמלחמה עומדת לפרוץ לפני שקיעת החמה (כידוע, גם בהודעה זאת היתה טעות או הטעיה! המלחמה פרצה בשעה 14:00). אבל, לטענה זאת יש תשובת מחץ שלא הופיעה ברשימתו של רונן ברגמן והיא, שמטרת פעילות זאת של הסוכן הכפול היתה לתקן מחדל מודיעיני

חמור שהאחראי לו היה שגריר ברה"מ במצרים. כדי להבין את פשר הטענה הזאת יש לעבור לספרו של חסנין הייכל "הדרך לראמאדן". מר הייכל מספר על מהלכים שנקטו ע"י מצרים כדי להסוות את כוונתה לצאת למלחמה. בין היתר מספר הייכל על מודעות הטעיה שהתפרסמו בעיתונו, ובהם קריאה לקציני צבא להירשם לעלייה לרגל למכה. אך הנה חלה פרצה מסוכנת במערכת ההטעיה, כאשר השגריר הסובייטי בקהיר מחליט לפנות את בני המשפחה של היועצים הסובייטים במצרים ובסוריה. הנשיא סאדאת כועס מאד על מהלך זה של הסובייטים, וחושד שבכך סוכלה מערכת ההטעיה שלו. אם המרגל היה אמנם סוכן כפול, סביר להניח שסאדאת התקשר אליו מיד וסיפר לו על המחבל. אולי המרגל ענה לו: "כבוד הנשיא, ננסה למזער את הנזק". על איך הוא עשה זאת אפשר לקרוא בפרק 11 בספרו של זעירא. בלילה שבין ה-4 ל-5 באוקטובר מגיע המידע על יציאת הרוסים גם לביתו של זעירא. בניגוד לידיעות מהשדה על הגברה בהערכות כוחות האויב, אין מידע זה מתיישב עם "תרגיל". זעירא מציין בספרו, שלראשונה מאז מונה כראש אמ"ן הוא מתקשר אחר חצות לראש המוסד כדי לנסות להבין את פשר היציאה המבוהלת של הרוסים. בתגובה, מודיע זמיר שהוא קיבל ידיעה מהמרגל שמשוה עומד לקרות, ולכן הוא יוצא בדחיפות לאירופה לפגישה אתו. הצלחה ראשונה של הסוכן הכפול: הוא הגיע אלזמיר לפני זעירא ובכך הוא הרוויח מידית כ-8 שעות. לולא המסר של המרגל, סביר להניח שזמיר וזעירא היו מעירים את הבוסים ומספרים גם להם על המידע המטריד. אבל עתה שניהם בציפייה לשמוע מהאיש שלנו, כביכול, במצרים. זמיר עסוק בהכנות לטיסה הבעייתית בערב יום הכיפורים לאירופה וזעירא מחכה עוד כ-8 שעות לשיבת הצמרת הצבאית. בשעה תשע, בבוקר ה-5 באוקטובר, נערכת התייעצות דחופה בלשכת שר הביטחון בנוכחות הרמטכ"ל וסגנו, זעירא ועוד אישים.

מפרסום הפרוטוקול של ישיבה זאת בספרו של זעירא ברור, שמקום חשוב בדיונים תפס ניתוח של המידע על הפינוי של הרוסים. זעירא גם בוחן את המידע, אך השורה התחתונה של דבריו באותה ישיבה היא שאין לו הסבר לתופעה. בישיבה זאת השתתף גם עוזר שר הביטחון רב-אלוף (מיל) צבי צור, והוא כנראה הראשון בצמרת שמעלה על דל

שפתיו את האפשרות שמדובר בהכנה להתקפת פתע. לא ברור אם צור העלה אפשרות זו למרות שהיה מודע, באמצעות דיין אולי, ל"מידע האיכותי" של המרגל, או מכיוון שלא ידע עליו דבר. על כל פנים, בהתחשב גם בידיעות על ריכוזי כוחות בגבול, מודיע הרמטכ"ל, באישור שר הביטחון, על כוננות עליונה בצבא הסדיר כולל מצב הכן של חיל האוויר כולו. כלומר, למרות שהקונספציה עדיין חיה ננקטים אמצעי זהירות לא בגלל המידע של המרגל, אלא תוך כדי ציפייה למידע ממנו, שעתידי להגיע רק לאחר כ-16 שעות. בישיבת הממשלה שמתקיימת בצהרי אותו יום מתנער השר גלילי מהקונספציה, ומציע להסמיך את ראש הממשלה להחליט על גיוס המילואים בהתאם לצורך (שאלה אחרת, שאין לה כל קשר לסוכן, היא מדוע נדרשו כ-5 שעות מהרגע שבו הגיע המידע מהמרגל ועד שהחל גיוס המילואים למרות היוזמה הנ"ל של גלילי).

עתה ברור ששאלת המחץ עוברת אל אלו הטוענים שהמרגל לא היה סוכן כפול: אם המרגל היה אמיתי, מדוע נדרשו לו כ-28 שעות מהרגע שבו הזמין את זמיר לפגישה באירופה, כיוון "שמשוה עומד לקרות" ועד הפגישה עצמה, שבה הוא מודיע לזמיר שהמלחמה עומדת לפרוץ? לומר ששאלת היותו של מרגל בכיר, שפעל כסוכן כפול ושהיה גורם מרכזי בעיצוב הקונספציה השגויה, היא "פנטזיה", כדברי בר-יוסף בסוף מאמרו, זאת שגיאה חמורה. לפי המתואר לעיל ייתכן שמדינת ישראל נחלצה מתוצאות קטסטרופליות של הקונספציה, רק בגלל טעותו של השגריר הסובייטי בקהיר. לולא טעות זאת, מלחמת יום הכיפורים עלולה היתה להיות ברברוסה שנייה. הלך החשוב הוא להבין, שגם מדינות לא דמוקרטיות וחסרות תשתית היי-טק יכולות להפעיל מודיעין ומרגלים בתחום רב ולאורך זמן, שאינו מתקבל על הדעת של בני "עמא פיזא" שמילת הקסם שלהם היא "עכשיו".

הקונספציה עכשיו

לקונספציה היום קוראים "מזרח תיכון חדש". בניגוד למה שנראה באופן שטחי, גם עתה הגורם המרכזי המשתיל במוחנו את הקונספציה הזאת הוא מצרים, המדינה הערבית החשובה ביותר. מצרים נתפשת עתה ע"י הצמרת הישראלית וע"י דעת הקהל

הישראלית כמשרתת את "מטרת השלום". לכאורה, העובדות בשטח אינן מתאימות להנחה זאת: מצרים מטפחת עוצמה צבאית, עיתוניה מלאים בהסתה אנטי-ישראלית ואנטי-יהודית, ולאחרונה אפילו ארה"ב האשימה את מנהיגי מצרים בחבלה בתהליך השלום. אבל כל זה אינו מרשים את ראש ממשלתנו, שטס בכל הזדמנות כדי לדווח לנשיא מצרים על כנות כוונותיו-כוונותינו לשלום. הקונספציה המבוססת על ההנחה שמצרים הפנימה את האמירה של "לא עוד מלחמה" (כל עוד ישראל נסוגה מאחזקותיה ומצרים מעמיקה את קשריה עם ארה"ב!!) עלולה להתברר בעתיד כמפעל הטעיה כביר של יועץ סתרים מצרי.

נראה לי שיש מקום גם ל"מבט מחדש" אחר על מלחמת יום הכיפורים בכל גלגוליה. ■

אנומליה בלבוש ביקורתי

יואב פלד – "זרים באוטופיה: מעמדם האזרחי של הפלסטינים בישראל" מתוך: רות גביון ודפנה הקר [עורכות] – **השבע היהודי** – **ערבי בישראל: מקראה**, הספרייה לדמוקרטיה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2000. פורסם לראשונה בכתב העת: **תיאוריה וביקורת**, מס' 3, חורף 1993.

יוסף ברנע

מאמרו של ד"ר יואב פלד (להלן פלד) הינו אחד המאמרים המצוטטים בספרות המקצועית בתחום מדע המדינה ובתור שזכה הוא זכה להיכלל בקובץ מאמרים חשובים כשלעצמם כשבע שנים לאחר שפורסם בכתב העת הביקורתי: **תיאוריה וביקורת**.

עדי אופיר, עורך **תיאוריה וביקורת**, מסביר בפתח הדבר כי "יואב פלד בוחן את מעמדם של האזרחים הפלשתינים". אולם יש להקדים ולציין כי הגדרה חד-ערכית זו "פלשתינים" אינה משקפת את כלל

יוסף ברנע הוא חוקר ומרצה במדעי המדינה. י"ב פירסם בעבר ב**נתיב**.

הראיות העצמיות של בני הקבוצה, כפי שהדבר עולה ממחקריו של סמוחה. כמו כן, יש להעיר כי עצם השימוש בטרמינולוגיה זו נובע מהתפיסה הפוליטית של כותב המאמר.

אופיר ממשיך ומציין שפלד עושה זאת "מנקודת מבטם של מערכת המשפט ושל המשטר הפוליטי, תוך הדגשת הסתירה שבין הגדרתה של המדינה הישראלית כמדינתו של העם היהודי לבין התפישה הליברלית של המשטר הדמוקרטי". כלומר, מתוך זווית ראייה פנימית של השיח. בניגוד לפלד אני מסתכל מבחוץ על השיח ומבקר הן את המבקר, פלד, והן את המבוקר, השיח הציוני המקובל. המשפט "המדינה הישראלית כמדינתו של העם היהודי" הינו בגדר של אוקסימורון. טיעון הנסב על היות המדינה מדינה של "העם היהודי" הוא טיעון בעייתי, באשר היהודים, החיים במדינות שונות, נמצאים במסגרות פוליטיות שונות המהוות את מולדותיהן. לכן ישראל לא יכולה להיות המסגרת הפוליטית המשותפת של ג'וזף ליברמן, ברונו קריסקי, אורי דייוויס ואהרן אמיר.

אופיר מציין ש"פלד מציע תפישה חליפית של רפובליקניזם דו-לאומי המאפשר דו-קיום של שני קולקטיבים אתניים, שבכל אחד מהם יש ליחידים חלק בטובת הכלל של שני שייכים".¹

בפתח מאמרו מסביר פלד נכונה את אימננטיות² הקשר בין הדרישה לאוטונומיה פלשתינית לבין היות ישראל מדינת העם היהודי, שלכן "איננה מדינתם של אזרחיה".³ לצורך "הבניית מעמדם האזרחי של הפלשתינים בישראל" נזקק פלד ל"עקרונות החוקתיים עליהם נשענת הגדרת האזרחות הישראלית".⁴

דיון זה מביאו לטיפול במודל ה"דמוקרטיה האתנית", שפותח ביישום על ישראל על-ידי הסוציולוג סמי סמוחה, הינו שונה ממודלים אחרים כמו: דמוקרטיה קונסנסואלית, דמוקרטיה ליברלית ו"דמוקרטיה עם אדונים".

מדובר במודל של צורת משטר המשלבת "הענקת זכויות פוליטיות ואזרחיות ליחידים ומתן זכויות קיבוציות מסוימות למיעוטים יחד עם מיסוד שליטתה

במדינה של קבוצה אתנית אחת".⁵ דמוקרטיה זו היא תוצר של המתח שנוצר בין שתי המחויבויות הפוליטיות שהוגדרו בהכרזת העצמאות: המחויבות לשמירת אופייה של המדינה כמדינה יהודית מחד-גיסא והמחויבות לדמוקרטיה ולשוויון בפני החוק מאידך-גיסא.

פלד טוען, וזהו חידושו, שתפיסה דיכוטומית זו, כלומר פרטיקולריזם מול אוניברסליזם, קולקטיביזם מול ליברליזם וכיו"ב, איננה מסוגלת להסביר את מעמדם של הפלשתינים בישראל משלוש הסיבות הבאות:

1. "שני העקרונות, הליברלי והאתני, סותרים לחלוטין זה את זה [...] קשה לראות על כך, כיצד יכולים שני העקרונות אלה להשתלב לכדי מסגרת חוקתית קוהרנטית ללא אמצעי תיווך כלשהם" (הדגשה שלי). אולם, לפי סמוחה קיים מתח בין שתי המחויבויות הפוליטיות שהוגדרו בהכרזת העצמאות. לכן לא מובן מדוע, לשיטתו של פלד, יש צורך באמצעי תיווך לצורך השגת "מסגרת קוהרנטית". אין המציאות הפוליטית בגדר מסגרת קוהרנטית, ואמצעי התיווך, שכביכול מאפשרים מסגרת שכזו, אינם אלא אשליה ולמעשה מדובר רק בתוצר של שתי מערכות מושגים הנמצאות בסתירה. פלד מסיים את טענתו במשפט נוסף, לא יותר מובן מזה שלעיל: "במילים אחרות, עצם המתרחות בין שני העקרונות איננה מסוגלת להסביר כיצד מושג האיוון ביניהם בכל נקודת זמן". בהנחה שישראל הינה דמוקרטיה אתנית, המקובלת ככזו על ידי רוב אזרחיה, הרי המבנה והתרבות הפוליטית הדומיננטית יכולים להסביר את "השגת האיוון" הזו, כביכול. פלד כלל אינו נדרש לליבון הסוגיה הזו, וזו חולשתו המרכזית בנקודה הזו (הראשונה) של ביקורתו את התפיסה הדיכוטומית.

2. מאחורי התפיסה הדיכוטומית עומדת הנחת יסוד בלתי מפורשת לפיה המבנה החוקתי של ישראל הוא בבסיסו, מבנה של דמוקרטיה ליברלית. היסוד האתני מהווה "הפרעה", זמנית פחות או יותר, לליברליזם המהותי של הציונות. בסופו של דבר תוסר הפרעה וישראל תהפוך לחברה ליברלית של ממש, עם אזרחות שווה לכולם.⁶ אמנם נכון כי זוהי

הגישה הסוציולוגית-פוליטית המקובלת בקרב מדעני המדינה והסוציולוגים השייכים דורית ו/או אידיאולוגית לתנועת העבודה. במיוחד אמורים הדברים ביחס למצדדי התיאוריה הפונקציונליסטית ולפיתוחה (למשל אייזנשטדט). אולם סמוחה טוען, ובצדק, שישראל אינה דמוקרטיה ליברלית.

3. התפיסה הדיכוטומית איננה מסוגלת להסביר בצורה עקבית את האופן בו הוגדר מעמדם האזרחי של הערבים בישראל בתחיקה ובפסיקה במהלך שנות ה-80.⁷

לאור זאת מפתח פלד את גישתו לאפיון התרבות הפוליטית הישראלית כשילוב בין שלושה עקרונות חוקתיים או בסיסי לגיטימיים: "רפובליקניזם, ליברליזם ואתנו-לאומיות (...). מבין השלושה, העיקרון הרפובליקני, המעניק עדיפות מוסרית לטוב החברתי המשותף על פני זכויות הפרט, הוא במובהק הדומיננטי והוא כולל בתוכו, בהתגלותו הישראלית, יסודות אתנו-לאומיים ויסודות ליברליים. עוצמתו של העיקרון הרפובליקני נובע בדיוק מיכולתו לתווך בין הלאומיות האתנית היהודית לבין היסודות הליברליים-אוניברסליים של הציונות".⁸

זוהי טענתו המרכזית של פלד, אולם אין לקבלה מהסיבות הבאות: א. אזרחות רפובליקנית או ליברלית היא אזרחות של מדינה עם אוכלוסייה טריטוריאלית. זיאן זאק רוסו הגדיר את המדינה בספרו הידוע "על האמנה החברתית" כגוף ארצי קונקרטי והסביר כי "האזרחים הינם הקריה שכיום הינה הרפובליקה או גוף המדיני, שחבריה קוראים לו מדינה כשהוא סביל וריבון כשהוא פעיל".⁹ ה"עם היהודי", שהינו מושג אמורפי-א-טריטוריאלי אינו עולה בקנה אחד עם אזרחות זו או אחרת, ומדובר במושגים הנמצאים בממדי קיום שונים. כך גם ביחס לציונות שהיתה רק אחת התנועות בעלות תפיסה לאומית בקרב "העם היהודי". גישות אחרות היו: האוטר-נומיזם, הטריטוריאליזם ומצדדי האינ-טגרציה (בארצות המערב). "המדינה

⁷ שם עמ' 216.

⁸ נקודה זו ראה ביקורתו של יוסף אגסי בשמה של הלאומיות הליברלית על הגישה הציונית בספרו – **בין דת ולאום, לקראת זהות לאומית ישראלית**, מהדורה שנייה מורחבת ומתוקנת, 1993, עמ' 192-193.

⁹ זיאן ז'ק רוסו – **על האמנה החברתית**, הוצאת מגנס, ירושלים, תשכ"ז, עמ' 27.

⁵ שם. ציטוט מסמי סמוחה, 1990.

⁶ המקראה, עמ' 215.

¹ עדי אופיר, פתח דבר, עמ' 3.

² קשר הכרחי זה טופל על ידי במאמרי "עיונים פסיכו-פוליטיים בהגותו של אוטו ויינינגר", רסלינג מס' 2, יוני 1996, עמ' 67, והערה מס' 47.

³ יואב פלד, **השטח היהודי ערבי**, עמ' 214.

⁴ שם, עמ' 4.

הציונית", שהיא המציאות הפוליטית הקיימת, הינה בעייתית מבחינת השיח הפוליטי המערבי מתוקף תביעתה לייצג את כלל היהודים, זאת הגם אי הסכמתם, ואת היותם אזרחים של מדינותיהן מולדותיהן¹⁰. לטענת פלד, אודות "יסודות ליברלים אוניברסליים של הציונות", אין בסיס עובדתי מוצק. הרי הציונות מתייחסת ל"עם היהודי" שלא זו בלבד שהינו מושג אמורפי, אלא שאינו ניתן לתפיסה מבחינה מושגית כקטגוריה לאומית, אלא רק אתנית ו/או דתית. מכאן שיש בעייתיות בחזון אוניברסלי הנסב סביב מהות שכזו. מסקנתו של פלד אודות סוגי אזרחויות שונות ליהודים לעומת ערבים היא נכונה מבחינת השונות, אולם אין מקום לתארה במונחים של "אזרחות רפובליקנית ליהודים ואזרחות ליברלית לערבים". יש אף אירוניה בטיעונים אלו, כי עולה מהם ש"העם היהודי", כביכול, נתון במסגרת פוליטית משותפת, כך שניתן להתייחס לרפובליקה על-לאומית הקושרת את בני כל הקהילות והקבוצות של היהודים. מאידך, נוכח הפגיעה ההיסטורית בזכויות הקניין (אדמות שהופקעו, בתים שנגזלו ורכוש שהושאר מאחור) של הערבים, הרי יש משום אירוניה בתיאור מהות אזרחותם כ"אזרחות ליברלית". שהרי, הקפיטליזם הוא הביטוי הכלכלי של הליברליזם. פלד מתייחס בצדק למאפייני התרבות הפוליטית היישובית: לחלוציות שהיתה "דת אזרחית" של היישוב, לדומיננטיות הצבאית ולתפיסה הקולקטיביסטית של הכלכלה, כמו גם לחולשת העיקרון הליברלי. בכך הוא חוזר על ראייתו של הסוציולוג יונתן שפירא, ואין בטענותיו משום חידוש.

בהמשך הוא מטפל בהגותו של דוד בן-גוריון ואתוס ה"ממלכתיות". מדובר בסוגיה חשובה העומדת בפני עצמה. עם זאת אעיר, כי אין הגותו של בן-גוריון בגדר הגות רפובליקנית נורמטיבית ועל האנומליה הקיימת מעידות מסגרות א-טריטוריאליות כמו: קרן-קיימת לישראל, קרן היסוד, הסוכנות היהודית, ההסתדרות הציונית, כולל גם החקיקה ביחס אליהן שמעמדן במדינה עוצב בתקופת בן-גוריון.

¹⁰ ראה שם אפיון הציונות כתנועה לאומית שאינה ליברלית. ראה גם הדיון אצל יגאל עילם – קץ היהדות, אומת הדת, תפוחי, הוצאת ידיעות אחרונות, 2000, עמ' 222.

פלד, המקבל כנראה את התפיסה של "ברית שלום", מסכם את תפיסתו במילים הבאות: "כינונה מחדש של ישראל כדמוקרטיה קונסונסואלית יאפשר לפתור את המתח בין היותה של המדינה מדינת העם היהודי לבין מחויבותה לדמוקרטיה¹¹. במקרה כזה יוכל אופייה התרבותי של ישראל כמדינת העם היהודי להישמר במסגרת האוטונומיה היהודית, מבלי לפגוע בזכויותיהם של האזרחים הפלשתינים או ביכולתם לעצב לעצמם את הטוב המשותף להם, מבחינה תרבותית¹². ניתן לקשור בין ניסוחים אלו לאלו של "ברית שלום", שדגלה במסגרת דו-לאומית "שבה ייהנו היהודים והערבים מזכויות אזרחיות,

¹¹ טענת היות מדינת ישראל מדינת "העם היהודי" היא טענה בעייתית מבחינה המחשבה המדינית מעצם היות המדינה מושג טריטוריאלי.
¹² יואב פלד, שם, עמ' 238.

מדיניות וחברתיות שוות, בלא הבדלה בין רוב למיעוט (...). מאגנס היה מוכן בהחלט לוותר על רעיון הרוב היהודי, שלא לדבר על מדינה יהודית, בתנאי שיתקבלו רק שלוש הנחות היסוד (עלייה, התיישבות ותרבות (עברית) על ידי הערבים...¹³.

עוד טוען פלד שהחלטות שתקבלנה תוך מתן "משקל שווה להעדפותיהם של שני הצדדים. כך יהפוך העיקרון האתנו-רפובליקאי על ידי החלתו השווה גם על האזרחים הפלשתינים מעיקרון מפלה לעיקרון מקנה עוצמה. מחירו של השינוי יהיה כמובן ויתור על הדומיננטיות היהודית במדינת ישראל...¹⁴.

סיכומו של דבר, אין פלד בגדר של חוקר מדע המדינה המבקר את המציאות הפוליטית מזווית המחשבה המדינית הנורמטיבית, כמו גם מתוך ביקורת משווה למדינות ולמשטרים אחרים. מאחורי תפיסתו מסתתרת תפיסה שאינה עולה בקנה אחד עם הלאומיות המדינית המוכרת במערב. ■

משרד הביטחון
הוצאה לאור

הרשת – ההגדה לבית אהרנסון

מאת שמואל כץ

בימים אלה יצא לאור ספר חדש "הרשת" שהוא סיפור חייהן של שתי דמויות מיוחדות במינהן וסיפורו של הארגון שבראשו עמדו: המדען הגאון אהרון אהרנסון, שבשכלו וברוחו הפך למציאות את הרעיון של שחרור הארץ משלטון הטורקים, אחותו שרה שמעשה הגבורה ומסירות הנפש שלה סייעו להוצאתו של הרעיון לפועל, וקבוצת מחתרת ניל"י.

הספר מוכיח במידה רבה שלאחרונות, לניל"י ולמדועין הייחודי שסופק ממרכז ניל"י בעתלית, יש לזקוף חלק נכבד מאד בנצחון הבריטי בארץ ישראל בשנים 1918 – 1917.

הספר משלב באורח יוצא דופן את הפן ההירואי, הרומנטי והטרגי של פעילות ניל"י, ושזורים בו האהבה, שנקטעה באיבה של שרה לחבר ניל"י, ליובה שניאורסון, קורותיו של הגיבור הנירדף יוסף ליינסקי, מותו המסתורי של אהרון אהרנסון בהתרסקות מטוס במימיה של צרפת. הגרדומים בדמשק, העינויים בידי הטורקים, והתאור המרטיט על ימיה האחרונים של שרה.

מחיר קטלוגי: 69 ש"ח

מחיר מיוחד לקוראי "נתיב": 52 ש"ח

ס פ ח ה ז מ נ ה

אל: ההוצאה לאור משרד הביטחון – רח' החשמונאים 107 ת"א 67133

אני החתום מטה מזמין בזה את הספר "הרשת" מאת שמואל כץ

מצורף בזה שיק על סך _____ ש"ח לפקודת משרד הביטחון – ההוצאה לאור.

מטרים אישיים: שם משפחה: _____ שם פרטי: _____

כתובת: _____ טלפון: _____

לרכישים בכרטיס אשראי: (ישראל/ויזא/דיינרס/אמריקן אקספרס – מחק את המיתר)

מס' הכרטיס: _____ בתוקף עד: _____

ת.ז: _____ תאריך: _____ חתימה: _____

לפרטים נוספים: טל. 03-5655911-4 פקס. 03-5655992

כתובתנו באינטרנט – W.W.W. MODPUBLISHING.CO.IL